

DE ZOOGDIERTEN VAN FLEVOLAND: NIEUWKOMERS, LANGBLIJVERS EN ZOMERGASTEN.

Vincent Wigbels

Flevoland staat te boek als een gebied waar volop rust en ruimte is te vinden. En waar de bodem zo vruchtbaar is dat alles er veel sneller en uitbundiger groeit dan elders. Dat lijkt goed voor mens en dier, maar is die polder voor zoogdieren wel zo'n aantrekkelijk leefgebied? Welke soorten lukt het wel, en welke niet, om zich blijvend in Flevoland te vestigen?

De kolonisatie van Flevoland door zoogdieren is een intrigerend, maar helaas slecht onderzocht fenomeen. Op zich is migratie naar nieuwe gebieden voor veel dieren doodgewoon: hoe anders zouden door sterfte opvallende plaatsen in een leefgebied weer bezet kunnen worden. De geïsoleerde ligging van Flevoland, weliswaar meer een schiereiland dan een echt eiland, maakt kolonisatie door zoogdieren niet al te

eenvoudig. Bovendien gaan de eerste nieuwkomers een ongewisse toekomst tegemoet: voor de eerste zoogdieren was de tocht naar Flevoland een enkele reis. Sommige zoogdieren verplaatsen zich actief over grote afstanden, reëen en vossen bijvoorbeeld. Maar vaak blijken de mens en zijn transportmiddelen belangrijk bij de verspreiding. Kleine zoogdieren zoals bruine rat, bosmuis, veldmuis, rosse woelmuis, dwergmuis en huisspitsmuis, maar ook wezel en hermelijn liften soms ongewild mee met het voor de dijkbouw aangevoerde materiaal.

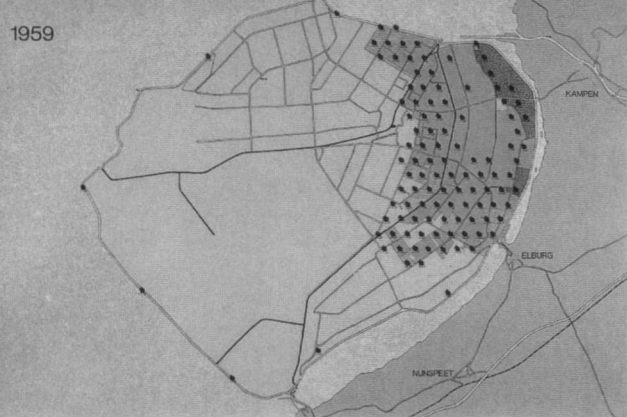
Eén van de snelste kolonisten was de bosmuis.

Foto Vincent Wigbels

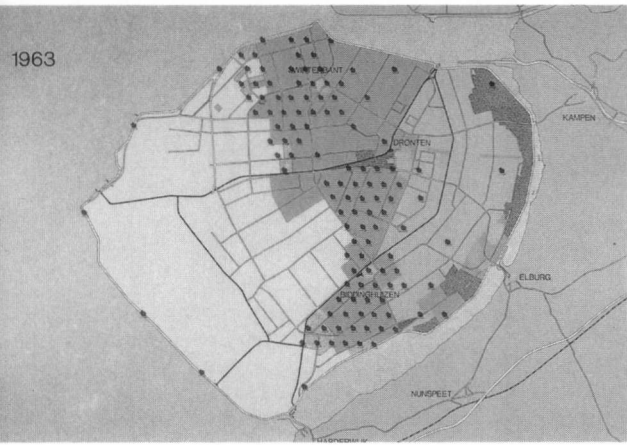

In het eerste jaar na het droogvallen van Zuidelijk Flevoland werden dertien zoogdiersoorten waargenomen, waarvan er acht al vóór de drooglegging op de dijken leefden. Sindsdien zijn er diverse soorten bijgekomen, waardoor er van de in Nederland levende zoogdiersoorten tot nu toe ongeveer 44 in Flevoland zijn waargenomen. Niet al deze soorten bleven. Bij drie soorten bleef het bij een kolonisatiepoging, terwijl drie andere zich wel vestigden maar later weer verdwenen. Van 22 soorten kan men stellen dat hun kolonisatie geslaagd is. Daarnaast zijn acht soorten te beschouwen als zomergasten en vijf soorten als ongewenste exoten; drie soorten werden in de Oostvaardersplassen geïntroduceerd.

Voor zover er al iets bekend is over de wijze waarop zoogdieren Flevoland koloniseerden, komt deze kennis vaak van 'overlevering', meestal via jachtopzieners, boswachters en natuurbeheerders. Een enkele keer is er daadwerke-

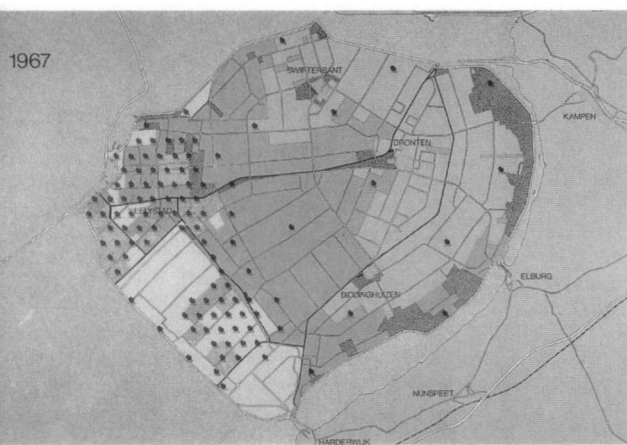

lijk onderzoek verricht, bijvoorbeeld naar de kolonisationsnelheid van veldmuizen en mollen: twee soorten die in de jaren zestig als een bedreiging voor de landbouw werden gezien. Gehoopt werd met behulp van de resultaten van het onderzoek de verspreiding te kunnen afremmen of in te dammen, in ieder geval controleerbaar te houden. Het onderzoek leverde wel wetenswaardige resultaten op maar geen praktisch bruikbare: muizen en mollen bleken volhardende en succesvolle pioniers.

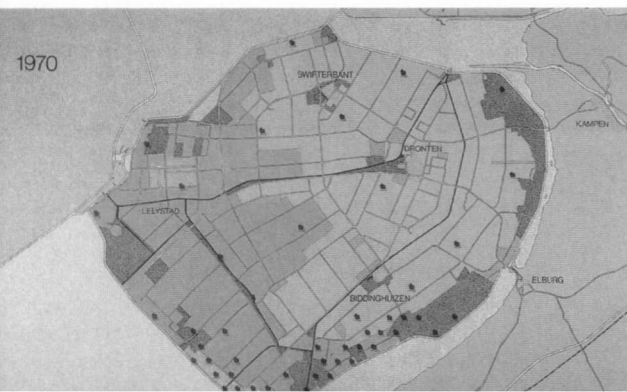

‘Snelle jongens’

De bruine rat en de bosmuis waren de eerste zoogdieren van Flevoland. Deze twee alleseters stellen weinig eisen aan hun omgeving en konden aan de dijkvoet en rond arbeiderskampen direct al voldoende voedsel vinden. Ook leefden deze en andere soorten al op Urk en Schokland nog vóór er sprake was van de aanleg van de Noordoostpolder. De bosmuis was de snelste kolonist: binnen één jaar na droogvallen werd hij al in het midden van iedere nieuwe polder waargenomen.

De veldmuis werd ook met het rijshout voor de dijk aanleg aangevoerd, maar kon zich op de nog kale dijk niet handhaven, zo blijkt uit vangstgegevens. Pas nadat de dijken wat meer begroeid raakten, was blijvende vestiging geen probleem meer. Vanuit de contactpunten met het oude land kwam de verspreiding van de veldmuis op gang. Cavé (1960) vond een kolonisationsnelheid van 12 à 15 km per jaar, hetgeen betekent dat een nieuwe polder in principe binnen twee jaar kan worden gekoloniseerd indien geschikt biotoop (grasmat/ruigte) aanwezig is. Toch deed de veldmuis er zo'n twaalf jaar over om bijvoorbeeld Oostelijk Flevoland te veroveren. Uit het onderzoek van de toenmalige Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders blijkt dat de verspreiding parallel loopt met die van de graanvelden: omdat de veldmuis gebonden is aan droger terrein volgde hij de ontginning op de voet. Tegenwoordig komen veldmuizen in sterk wisselende dichtheden algemeen voor in grote delen van Flevoland en vormen zij het belangrijkste stapelvoedsel voor roofvogels en uilen, waaraan Flevoland zo rijk is.

De veldmuis veroverde in twaalf jaar Oostelijk Flevoland; daarbij volgde hij de aanleg van graanvelden.

De mol koloniseerde Flevoland met de snelheid van de regenworm. *Foto Vincent Wigbels*

Ook de dwergmuis was één van de eerstelingen: de snel toenemende omvang van het rietlandareaal maakte dat de nieuwe polders aanvankelijk een eldorado waren voor dwergmuizen. Maar zij waren snel over hun hoogtepunt heen toen het rietbranden, doodspuiten van de pioniervegetatie, ontwateren en ploegen jaarlijks duizenden hectares geschikt leefgebied deed verdwijnen. Toch weten de dwergmuizen zich in de natte natuurgebieden van Flevoland goed te handhaven.

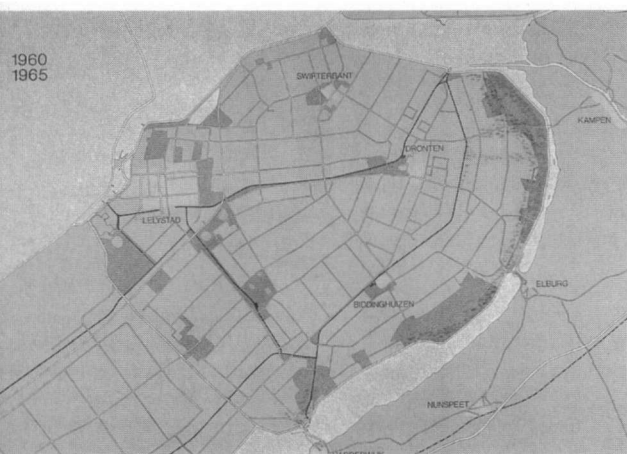
De muskusrat bereikte Flevoland eerst in 1972. Vanuit Kampen trok de muskusrat via Roggebotsluis Oostelijk Flevoland binnen. Vijf jaar later werd de eerste muskusrat in de Oostvaardersplassen gezien. Op het hoogtepunt (begin jaren '80) werden door 14 vaste rattenvangers jaarlijks meer dan 20.000 muskusratten buitgemaakt. Vooral de stadsgrachten van Lelystad en Almere bleken een uitstekend habitat, net als alle tochten in Flevoland. Ten onrechte werd aangenomen dat de Oostvaardersplassen een belangrijk bolwerk van de muskusratten was. In feite is het ondiepe moeras alleen geschikt als overwinteringsgebied. De laatste jaren lijkt de muskusrat nog slechts sporadisch voor

te komen: de jaarvangst bedraagt nu amper tien procent van die van vroeger.

Reeën vestigden zich in Oostelijk en Zuidelijk Flevoland veel sneller dan in de Noordoostpolder. Dit lijkt wat vreemd, maar komt waarschijnlijk doordat eind jaren vijftig de reeënstand op het oude land laag was. Ten tijde van de drooglegging van Oostelijk en later Zuidelijk Flevoland was er echter een grote migratiedruk vanuit de gezonde populaties op de Veluwe. Hoewel geen directe waarnemingen bekend zijn van overzwemmende reeën, is de ree een uitstekend zwemmer en zeker in staat de smalle delen van de randmeren over te steken. Waargenomen is wel dat reeën 's winters over het ijs Flevoland wisten te bereiken.

Trage soorten

De mol en de egel zijn goede voorbeelden van langzame kolonisten. Niet omdat ze traag of passief zijn, integendeel, maar eerst moet het nieuwe land aan bepaalde voorwaarden voldoen: de natte vette klei is niet direct een

geschikt habitat. Mollen zijn goede zwimmers. Ze kunnen waterbreedtes van enkele honderden meters overstenen. Eilandjes in de randmeren die dichtbij de dijk liggen, krijgen jaarlijks een invasie van jonge mollen. Eilandjes die meer dan 1 km uit de kust liggen worden nimmer door mollen bereikt. Mollen bleken zich voornamelijk vanaf de verbindingen met het oude land via slootranden, kanaaloevers en wegbermen te verspreiden en van daaruit naar de tussenliggende akkers, bossen en natuurterreinen te migreren.

Al in 1940 werden mollen op de Noordoostpolderdijk bij Kadoelen gespeurd. In Oostelijk Flevoland werden de eerste mollen in 1956/57 bij de Roggebotsluis gezien en in Zuidelijk Flevoland in 1963 op het dijkvak Nijkerk. Toch duurde het nog tot 1984 voordat de eerste mollen de Oostvaardersplassen bereikten. De opmars via de wegbermen vorderde zo'n 2 à 3 km per jaar. De mollen volgden in feite de wormen, die zich langzaam, via die wegbermen, verspreidden. Puur lopend zou de mol, met zijn loopsnelheid van ongeveer 5 km/uur, Flevoland veel sneller hebben kunnen koloniseren. Hun graaf-snelheid bedraagt 15 tot 20 meter tunnel per dag, maar mollen graven niet meer dan nodig is om aan voldoende voedsel te komen.

Vos

Wellicht wat onverwacht is dat de vos pas acht jaar na het droogvallen van Zuidelijk Flevoland voor het eerst werd waargenomen: een vers dood exemplaar werd herfst 1976 op het strand bij het Hulkesteinse bos gevonden. Of dit dier zwemmend dan wel via de Nijkerkse brug de polder wist te bereiken, is onbekend. Jachtopzieners beweerden dat deze en andere vossen werden uitgezet en het snel toenemende aantal waarnemingen na die kwartiermaker lijkt dat te bevestigen. Toch duurde het nadien nog vijf jaar voordat vossen zich aan de andere zijde van Flevoland vestigden, in de Oostvaardersplassen, wellicht als gevolg van afschot door de jachtopzieners, die trachtten de fauna in de polder zo lang mogelijk te vrijwaren van predatie.

Mollen 'kropen' met de snelheid van een regenworm de nieuwe polders in, vooral via de wegbermen. Hier de opmars in Oostelijk Flevoland.

Reeën, de meest succesvolle kolonisten van Flevoland. Foto Vincent Wigbels

In de Oostvaardersplassen nam het aantal vossen snel toe: in 1985 bedroeg het aantal bewoonde burchten ongeveer 15 en werd het aantal vossen geschat op zo'n 50 exemplaren. Opvallend is dat in die eerste jaren het aantal jongen per burcht groter (5 à 6) was dan in de jaren daarna (2 à 3) en dat het aantal bewoonde burchten ook nauwelijks veranderde. Blijkbaar was de maximale dichtheid al bereikt. Het aantal vossen lijkt meer gerelateerd te zijn aan muizenrijke jaren dan aan de beschikbaarheid van andere voedselbronnen (eenden en - tijdens het opgroeien van de jongen - ruiende en jonge grauwe ganzen). Een groot deel van het jaar zijn vogels domweg te moeilijk te grazen te nemen, zoals mij vaak is gebleken bij het volgen van jagende vossen, wat in de Oostvaardersplassen relatief eenvoudig is. Het surplus aan jonge dieren verdwijnt kennelijk naar de bossen in de omgeving, waar ze vervolgens een gereede kans hebben afgeschoten te worden.

talrijk geweest. Als oorzaak daarvan wordt meestal de slechte kwaliteit van de reeën in de kop van Overijssel genoemd, ten tijde van de kolonisatie van de NOP. Het slechtste deel van de populatie zou, bij gebrek aan een eigen territorium, zijn uitgeweken naar de Noordoostpolder. De populatie in

De haas heeft het in Zuid- en Oost-Flevoland moeilijk. Foto Vincent Wigbels

Succesvolle soorten

De meest succesvolle (grotere) zoogdieren van Flevoland zijn wellicht de reeën. De reeën zijn met name in Oostelijk en Zuidelijk Flevoland in jagerskringen veel geroemd om hun 'kwaliteit', afgemeten naar groeisnelheid, gewicht en gewei. In de Noordoostpolder daarentegen is hun kwaliteit beduidend minder, en zijn ze ook nooit

Oostelijk en Zuidelijk Flevoland stamde af van de als veel gezonder gekenschetste populatie van de Veluwezoom. Zuidelijk Flevoland werd in hoog tempo gekoloniseerd vanuit Oostelijk Flevoland. In de nog zeer rustige nieuwe polder liep het aantal reeën op naar meer dan 1500, met plaatselijk dichtheden van bijna 20 reeën per 100 ha!

Nu de onrust in Flevoland sterk is toegenomen en de voormalige ruige terreinen vrijwel alle hebben plaatsgemaakt voor grootschalige landbouw en gesloten bossen, wordt het leefgebied geleidelijk minder geschikt voor reeën. De reebokken zijn nu - hoewel nog steeds goed naar landelijke maatstaven - toch minder 'kapitaal'. De aantallen zijn onveranderd hoog: 1500 reeën in Zuidelijk Flevoland en 1000 in Oostelijk Flevoland. De Noordoostpolder heeft een voorjaarsstand van 'maar' 300 reeën.

Moeizaam

Hazen deden het aanvankelijk uitstekend in de Noordoostpolder. In het topjaar 1952 leefden er naar schatting van de jachtopzieners 40 per 100 ha. Dat jaar werden er 13.209 geschoten van een 'getelde' stand van 20.000! In de loop der jaren zestig en zeventig daalde de hazenstand echter dramatisch, tot een geschatte dichtheid van minder dan 10 hazen per 100 ha nu. Oost- en Zuid-Flevoland zijn door hun grootschalige karakter kennelijk minder geschikt voor hazen dan de veel kleinschaliger Noordoostpolder; de populatiedichtheid bedraagt nu naar schatting respectievelijk minder dan 5 hazen en minder dan 1 haas per 100 ha! Een en ander betekent dat er in Flevoland slechts enkele duizenden hazen leven, waarvan jaarlijks toch nog zo'n 35 % wordt 'geoogst'.

Ook konijnen lijken Flevoland niet echt te waarderen: ze weten zich alleen langs de randmeren, in de bossen langs de randmeren en op enkele andere, zandige plaatsen te handhaven. Maar daar leiden ze dan ook - als populatie - een onbedreigd bestaan.

Nadat aanvankelijk de kleine marters Flevoland probleemloos en snel koloniseerden, lijken de dichtheden tegenwoordig alleen pleksgewijs, met name in en om de (natte) natuurgebieden, nog op die van vroeger. De wezel is nog de meest succesvolle soort, gevolgd door de hermelijn. Bunzingen werden begin jaren '80 nog veelvuldig gesignaleerd door de muskusrattenvangers,

maar tegenwoordig nauwelijks meer. Wel is het aantal waarnemingen uit (de rand van) steden en dorpen in Flevoland gestegen. De boommarter is slechts driemaal, als verkeersslachtoffer, aangetroffen, tweemaal bij het Kuinderbos en eenmaal bij de Lepelaarplassen. Ook is er al eens een steenmarter doodgereden, eveneens bij het Kuinderbos.

Mislukte kolonisaties

Als de nieuwe polder niet geschikt blijkt als leefgebied, is er meestal geen weg terug. Ondanks de korte geschiedenis van Flevoland zijn diverse voorbeelden te geven van (vooralsnog) mislukte kolonisaties. Zo werd in 1973 een edelhert bij de Burchtkamp en het Larserbos waargenomen, maar kort na de eerste waarnemingen verdween het dier spoorloos. De das is enkele malen als verkeersslachtoffer of verdrinken gevonden, onder andere bij Lelystad en het Harderbos. Begin jaren '80 huisde een das enige tijd in het Kuinderbos, maar het dier verdween spoorloos. Toch lijkt Flevoland hier en daar wel geschikt habitat voor dassen te hebben.

De huisspitsmuis, een insekteneter, is in Oostelijk Flevoland vermoedelijk met rijshout aangevoerd (In de NOP kwam hij van oudsher voor, namelijk op Schokland): al in 1958 werd hij bij Lelystadhaven gevangen. Sindsdien heeft hij zich via de dijk verspreid, maar er is vrijwel niets bekend over de huidige verspreiding of zelfs maar z'n aanwezigheid. De noordse woelmuis was aanvankelijk algemeen in het westen van de Noordoostpolder; hij verspreidde zich vanaf het eiland Schokland, waar hij vóór de inpoldering voorkwam. Met de voortschrijdende ontginning verdween het geschikte habitat (natte rietvelden) en nam de concurrentie met veldmuizen toe. In de winter van 1952/53 werd hij voor het laatst gevonden, als (zeer zeldzame) prooi van de velduil (Ligtervoet, 1992). Of beide andere polders ooit noordse woelmuizen hebben geherbergd, is onduidelijk. Zeker is dat ze in de Oostvaardersplassen, de Lepelaarplassen en de Harderbroek (potentieel geschikte leefgebieden) nooit zijn waargenomen. Het uitzetten van de noordse woelmuis is verschillende keren overwogen, maar in verband met de aanwezigheid van aardmuizen in potentieel geschikt habitat in de Oostvaardersplassen is daarvan tot op heden afgezien.

Otter

De otter was tot in de jaren '70 bekend van zichtwaarnemingen op de randmeren. In de Noordoostpolder kwamen vanaf de jaren '50 tot midden jaren '70 otters voor bij o.m. Urk, Nagele en de Voorst. In 1979 werden otters met jongen gesignaleerd langs de Kuindervaart, maar na 1980 liep het aantal waarnemingen snel terug en vanaf 1983 werden geen otters meer gemeld. In Oostelijk en Zuidelijk Flevoland zijn alleen van eind jaren '70 en begin jaren '80 enkele waarnemingen van sporen bekend. De laatste waarneming in 1983 betrof voetprenten in de verse klei op een dam in het Wilgenbos tussen Oostvaardersplassen en Lepelaarplassen.

Wat zal de toekomst zijn van de snel groeiende populatie edelherten in de Oostvaardersplassen? *Vincent Wigbels*

Introducties

De introductie van het grootste echt wilde zoogdier werd in maart 1992 realiteit: 44 edelherten vormden de basis van een populatie kerngezonde edelherten in de Oostvaardersplassen (Wigbels, 1994). Deze introductie stond niet op zichzelf: al in 1983 was het Heckrund en in 1984 het Konikpaard in de Oostvaardersplassen losgelaten. Of we deze soorten slechts als 'maaimachines', of als in het wild levende hoefdieren moeten zien, is voor velen nog de vraag.

Dankzij onopzettelijk 'uitzetten' komt ook de bever nu in Flevoland voor. Foto Vincent Wigbels

Deze grote grazers leven in ieder geval jaar rond in het gebied en geleidelijk ontwikkelt zich, dankzij de begrazing, een natuurrijk landschap, een mozaïek van grazige delen, ruigtes en half open tot gesloten bossen en bosjes. Het gaat goed met alledrie de grote hoefdieren: nu al leven er ruim 335 Heckrunderen, 235 Konikpaarden en 170 edelherten in het gebied. Naar verwachting zal eind 1996 het totaal aantal grote grazers bijna 800 bedragen, en in 1997 1000! Dan wordt de draagkracht van het gebied vermoedelijk al overschreden.

Ook andere diersoorten werden in Flevoland geïntroduceerd, al was het meestal 'per ongeluk' of door 'liefhebbers'. Die laatste waren verantwoordelijk voor de mislukte introductie van onder meer de beverrat en het hangbuikzwijn in het Horsterwold. Onbedoeld was zeker de kolonisatie van Flevoland door muskusratten, die sinds eind jaren '70 te vuur en te zwaard worden bestreden door beroepsrattenvangers.

De eekhoorns, die in het Horsterwold, Voorsterbos en Urkerbos werden uitgezet, lijken tot op heden nog niet echt succesvol. Soms handhaven ze zich enkele jaren, maar van een daadwerkelijk groeiende populatie lijkt nog geen sprake, hoewel dit jaar de eekhoorns in het Horsterwold en Urkerbos zich schijnen te hebben voortgeplant. Daarmee lijkt het vooral een kwestie van tijd: het landschap, en met name de bossen, ontwikkelen zich verder.

Zomergasten

Vleermuizen worden al meer dan dertig jaar in Flevoland waargenomen. Veel duidelijkheid over de aard en mate van hun aanwezigheid bestond er tot voor

kort echter niet. Slechts incidenteel werd een slapend exemplaar aangetroffen, zoals de rosse vleermuis die in de nok van een schafteek werd ontdekt. Verrassend was de ontdekking van slappende meervleermuizen in meidoornstruiken op het Hulkesteinse strand; de struiken werden wegens bacterievuur omgezaagd. De meeste vleermuiswaarnemingen kwamen van mensen die in de schemering kleine vleermuisjes langs de huizen zagen fladderen; verder dan een gokje, dat het wel om de dwergvleermuis zou gaan, kwam het niet.

Met name door Rombout de Wijs is Flevoland sinds 1990 meer systematisch doorgelicht op het voorkomen van vleermuizen. Rosse vleermuizen blijken in Zuidelijk Flevoland vrij algemeen voor te komen. Diverse soorten gebruiken Flevoland wel als fourageergebied, maar hebben hun kraamkamers en rustplaatsen buiten de polders. Zo vliegen de laatvliegers in juni en juli via de Hollandse brug 's avonds laat de polder in, om tegen middernacht in de Oostvaardersplassen te arriveren. De meeste soorten worden verrassend genoeg vrij geregeld gedetecteerd. De dwergvleermuis lijkt het meest algemeen; in 1992 werd in Lelystad de eerste echte kolonie van deze soort gevonden. Daarna volgden nog kolonievondsten in Biddinghuizen en Almere.

Toekomst

Het bovenstaande verslag is meer een impressie dan een naar volledigheid strevend wetenschappelijk document. Flevoland is nog lang niet aan het eind van zijn (natuurlijke) ontwikkeling. Het zal dan ook boeiend blijven om de 'opmars' van de zoogdieren in de toekomst te volgen. Zullen boommarter en steenmarter zich hier vestigen? Voor andere soorten, zoals de das, is dat nauwelijks een vraag, daar gaat het meer om het 'wanneer'.

Literatuur

- Cavé, A.J., 1960. Muizen en hun bestrijding in Oostelijk Flevoland. Tekst lezing.
- Ligtvoet, W., 1992. Noordse woelmuis. In: S. Broekhuizen et al., Atlas van de Nederlandse zoogdieren. Utrecht, Stichting KNNV-uitgeverij.
- Wigbels, V., 1994. De edelherten van de Oostvaardersplassen. Zoogdier 5(3):4-10.